

УДК 301.085

ПОЛІТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Наталія Мельникова

*Український державний лісотехнічний університет
вул. Генерала Чупринки, 103, м. Львів, 79057, e-mail: krynytsk@forest.lviv.ua*

Досліджуються співвідношення політичного режиму та соціальних умов у державі. Головне місце у статті відводиться аналізу демократичних принципів солідарності у суспільстві. Обґрунтовується зв'язок правової держави та її соціальних основ.

Ключові слова: соціальна держава, правова держава, солідарність, тип політичного режиму.

Упродовж трансформаційного періоду проблема вибору засобів, механізмів та спрямованості практичних кроків реформування, оптимальної стратегії розвитку України є, без сумніву, визначальною. Відсутність чітких уявлень щодо сутнісних ознак задекларованих суспільних орієнтирів – демократії, ринкової економіки, соціальної держави, належного розуміння зв'язків суттєво гальмують темпи суспільних перетворень, зумовлюють непослідовність та фрагментарність реформ. Реальні й адекватні суспільним потребам реформи є рушіями прогресу. А зволікання із впровадженням необхідних прогресивних змін веде до деградації суспільного організму, перешкоджає утвердженню демократії, ринку, соціальної держави.

Актуальним є питання стосовно моделі суспільства, яке ми прагнемо побудувати. Який би шлях реформування не був обраний, необхідно, щоб в Україні утворилась хоча б мінімальна "критична маса" розуміння і сприйняття визначеної концепції.

Низькі податки, вільні ціни, антитрестівські та антикартельні укази, пільги для вільного приватного інвестування, економічний захист внутрішнього ринку від зовнішніх конкурентів – саме ці компоненти зумовили процвітання західноєвропейських країн, сформували середовище захищеності, перспективи та свободи діяльності у вільному економічному просторі. Ці ж орієнтири обрала нинішня українська влада. Однак, у її реформаторській стратегії розглядають соціальну державу переважно як один із рівноцінних елементів майбутнього суспільства загального добробуту, поряд з політичною демократією та ринковою економікою.

Водночас зазначимо, що представники сучасної політико-правової думки окреслюють сутність соціальної держави глибше, сприймають її як стратегію, що зв'язує всю систему державної влади. Держава не повинна обмежуватися внутрішньою та зовнішньою гарантіями верховенства права. Вона має активно трансформувати суспільство. З огляду на це соціальна держава є певною конституційно-правовою формою і водночас визначальним чинником державного розвитку, що утверджує особливий тип політичного режиму.

Метою соціальної держави є, як відомо, гарантування певного "мінімуму" та компенсація і зняття на державному рівні суспільно-економічних суперечностей, що виникають у будь-якому суспільстві. Ця мета реалізується шляхом забезпечення матеріальної безпеки (дія виключно соціальної держави), індивідуальної незалежності (спільна дія соціальної і правової держав) та суспільної солідарності (взаємодія соціальної і правової держав та громадянського суспільства).

Доволі розповсюдженою як серед політиків, так і серед науковців є думка, що "будь-яка держава соціальна, тому термін "соціальна держава" лише підкреслює спроможність такої держави здійснювати соціальну політику: піклуватися про трудову зайнятість населення, права людини, створювати системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, підтримувати малозабезпечені прошарки населення, боротися зі злочинністю, розв'язувати конфлікти тощо" [1].

На наш погляд, з таким визначенням соціальної держави навряд чи можна погодитися беззаперечно.

Справді, будь-яка держава проводить соціальну політику. Тому логічним твердження Комісії європейських громад ЄС про те, що соціальна політика - це всі заходи, що впроваджуються у соціальній сфері. Однак, відомо й те, що по-різному, тлумачать це поняття в демократичних та тоталітарних державах.

Зауважимо, що пріоритети радянської соціальної політики формально відповідали наведеному вище визначенню. Наприклад, у соціалістичних країнах, на відміну від західних, кожний бажаний міг знайти собі місце роботи, а звільнення було винятковою подією, якщо цього не бажав сам працівник. Право на працю гарантувалося Конституцією.

Якщо не брати до уваги досить низькі показники доходів на душу населення, то споживання товарів і послуг у соціалістичних країнах було набагато вищим, ніж можна було очікувати. За даними Грегорі й Стюарта, у 1977 р. випуск продукції на душу населення в СРСР складав 60% від аналогічного показника в США, а споживання - усього 45%. За споживанням продуктів харчування і надання послуг освіти за рахунок дотацій у СРСР відповідні показники становили 54% і 75% від рівня США. Помітним був регрес у сфері охорони здоров'я, споживання послуг якої сягало лише 37% від показників США [2].

У соціалістичних країнах була добре налагоджена система соціальних виплат (оплата лікарняних листів, пенсій тощо). Причому, пенсії починали виплачуватися набагато раніше, ніж у західних країнах. Жінкам надавали тривалу оплачувану відпустку для догляду за дитиною, яка зараховувалась у трудовий стаж, гарантували збереження робочого місця на час такої відпустки, виплачували допомогу на дітей.

Слід згадати, що рівень освіти, з огляду на об'єм коштів, які для цього виділялись, був достатньо високим, що завдяки інерційності суспільних процесів, дається взнаки ще й сьогодні. Він, зокрема, був набагато вищим, ніж у країнах, що розвиваються, і навіть у таких розвинутих країнах, як Італія.

Саме ці чинники, на думку деяких дослідників, сприяли зміцненню стабільності радянської політичної системи. Зокрема, Джордж Бреслауер порушив ці питання у теорії авторитаризму загального добробуту. Згодом цю концепцію розробляв американський дослідник С. Биялер. Аналізуючи офіційні дані, С. Биялер дійшов висновку, що в роки правління Брежнєва не було різких економічних спадів. Завдяки заходам соціальної політики мінімальна зарплата збільшилася удвічі, суттєво були підвищені пенсії, система соціального забезпечення охопила й сільських мешканців.

Громадяни СРСР були задоволені рівнем життя, що на думку Биялера С., Коннора В. та інших дослідників сприяло політичній стабільності радянської системи. Зауважимо, що радянське суспільство оцінювало якість життя, беручи до уваги власне минуле, а не показники соціально-економічного розвитку інших держав. До речі, сьогодні люди висловлюють незадоволення рівнем свого життя, також порівнюючи його насамперед з благополучним і стабільним за їхніми уявленнями минулим.

Отже, можна зробити висновок, що в СРСР та інших соціалістичних країнах певною мірою забезпечували соціальні потреби громадян, обсяги яких визначалися ідеологічними чинниками та економічними можливостями держав.

Для реалізації соціальних прав необхідне не лише законодавче поле, але й відповідна матеріальна база, яку неможливо створити в умовах планової економіки. Водночас реалізація будь-яких прав, зокрема, й соціальних, повинна мати добровільний характер. А в СРСР реалізація соціальних прав здійснювалася у примусовому порядку. Наприклад, гарантоване радянською Конституцією право на працю дивовижним чином поєднувалося з обов'язком кожного трудитися.

Без сумніву, повноцінна реалізація соціальних прав можлива лише у тісному взаємозв'язку з економічними правами, головним серед яких є право приватної власності. Приватна власність є найбільш дієвим мотиватором трудової діяльності й основою ефективної ринкової економіки. А в СРСР та інших соціалістичних країнах не визнавали ні приватної власності, ні ринкових відносин. У результаті показники соціальної нерівності були достатньо високі. З статистичними даними, у 60-і роки співвідношення середньодушевого доходу 5% багатих і 5% бідних людей після виплати податків складало у Швеції 3:1, у Великобританії – 5:1, у СРСР – 5,7:1, у США – 12,7:1 [2].

У соціалістичних країнах громадянські й політичні права декларувалися, але не реалізовувалися, оскільки тоталітарна держава і права людини – явища загалом не сумісні. Ідеалом тоталітаризму може служити устрій, описаний Дж.Оруеллом в антиутопії "1984". Головна мета держави Океанія, про яку розповідає Оруелл – формування нової нації фанатиків з однаковими обличчями й однаковими думками. У громадян Океанії немає прав, у них є тільки обов'язки, головний з яких – бути відданим, щиро переконаним прихильником режиму, для якого людська доля ніщо. Оруелл прагне зрозуміти, яким чином насильство перетворює людину в захопленого шанувальника поліцейської держави. І автор знаходить відповідь: причина – у гіпертрофованому колективізмі, що заповнює кожен клітинку людського організму, стає його другою натурою. Особистість тут – ніщо, держава – усе. Але влада не зупиняється на досягнутому. Вона прагне ще більшої могутності. "Мета репресій – репресії. Мета катування – катування. Мета влади – влада" [3], – твердив один з персонажів Дж.Оруелла.

З'ясування ж реальної сутності соціальної держави неминуче призводить до висновку, що сенс її існування полягає саме у розширенні прав людини. Як свідчить світовий досвід, демократичні держави, які зуміли досягти високого рівня реалізації прав і свобод людини, домоглися й великих успіхів у розвитку держави загального добробуту. І хоча в цих державах теж існують проблеми щодо реального забезпечення прав людини, проте головна з них полягає не в усвідомленні необхідності такого забезпечення, а в пошуку оптимального поєднання громадянських і соціальних прав.

Європейські соціал-демократи вважають, що соціальна справедливість можлива у суспільстві, яке обстоює приватну власність і ринкові відносини, тобто вони усвідомлюють, на відміну від лібералів і консерваторів, органічну єдність свободи і соціальної справедливості.

“Соціальна держава, - на думку Б. Орлова, - це не тільки надання підтримки тим, хто цього потребує, це ще і забезпечення в країні здорового соціального клімату, розвиток без потрясінь, революцій і громадянських війн. Нині соціальна держава у тій або іншій мірі є присутньою у всіх економічно розвинених країнах. І це, вочевидь, найважливіше досягнення світової цивілізації” [4].

Суперечки щодо сутності й перспектив соціальної держави у політичній, правовій науках тривають. Для цього є вагомі підстави, зокрема, висока частка державних витрат. У більшості європейських країн частка державних витрат на соціальні виплати перевищила 50%, у Швеції – 66% (1995 р.). Не випадково багато західних дослідників говорять сьогодні про те, що модель соціальної держави, яка була створена у повоєнній Німеччині, не має майбутнього [5]. Соціальна держава зі своїми інститутами, принципами надання послуг, обсягами витрат, стверджують деякі аналітики, вже не спроможна існувати, оскільки призвела до кризи на ринку праці, уповільнення економічного зростання, спустошення державної скарбниці. Політичний висновок: щоби надати ринковій економіці нового імпульсу, забезпечити динаміку зростання, треба обмежити соціальний характер ринкової економіки та соціальні функції держави.

Про нагальність трансформації соціальної держави сьогодні заявляють і консерватори, і соціал-демократи. Однак при цьому вони не мають на увазі її ліквідацію. І тим більше, не ставлять під сумнів права людини. На думку Т.Маршалла, юридичні і політичні права разом із соціальними цивільними правами становлять зміст поняття сучасної держави загального добробуту.

Звичайно ж, ми свідомі того, що ідеального політичного режиму немає. Демократичний лад має свої недоліки. Цю думку ще у 1884 р. висловив один французький сенатор: “Після того, як ми приходимо до згоди, що демократія не є надприродною формою правління, наділеною всіма гідностями і захищеною від усіх пороків, ми повинні взяти на себе сміливість назвати хиби і небезпеки, до яких вона схильна” [6].

Навіть у країнах із розвинутою демократією є криза довіри до демократичних інститутів влади. За даними соціологів, більшість англійців сьогодні незадоволені системою правління. Таку ж думку висловлюють і 2/3 опитаних американських громадян. У 1988 р. лише 16% американців довіряли федеральному уряду, 15% – Конгресу, 13% – профспілкам, 17% – релігійним інститутам, 19% – великому бізнесу, 32% – Верховному суду, 33% – армії [7].

Зауважимо водночас, що населення демократичних країн виступає не за скасування демократичного режиму, а за його реформування, і недовіру висловлює не демократичному режиму у цілому, а конкретним урядам, іншим органам державної влади, які здійснюють керівництво країною, вирішують соціальні проблеми. У західних демократіях дискусії щодо майбутнього соціальної держави – це дискусії не про факт існування такої держави, а про те, у якому напрямку має розвиватися демократичне, справедливе суспільство, яке надає усім рівні можливості, створює гуманні умови життя, шанує людську гідність, забезпечує розвиток особистості.

Узагальнюючи висловлені думки, зазначимо, що не будь-яка держава, а тільки демократична, є соціальною, бо вона зацікавлена у забезпеченні прав людини.

Сьогодні необхідно, передусім парламентові й уряду, переглянути зміст соціальної функції нашої держави (вона має суттєво відрізнятися від патерналістської опіки влади над людиною, що була властива радянській епосі), переосмислити роль і місце права у забезпеченні соціально-економічних прав людини, функції демократичного режиму політичної влади. Без цього нам важко уявити державу демократичну, правову та соціальну.

1. Политология. Энциклопедический словарь/ Под ред. Ю.И. Аверьянова. – М., 1993. – С. 359.
2. Рынок труда и социальная политика в Центральной и Восточной Европе. Переходный период и дальнейшее развитие. – М., 1997. – С. 108-112.
3. Оруэлл Дж. "1984" и эссе разных лет. – М., 1989. – С. 178. I
4. Орлов Б. Политическая культура социал-демократии и проблемы России // МЭ и МО. – 1999. – № 7. – С. 90.
5. Беккер Г. У социального государства есть будущее // Социальная политика стран ЕС. – М., Изд-во РАГС. – 1999. – С. 152.
6. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях // МЭ и МО. – 1999. №5. – С. 86-89.
7. Там же.

POLITICAL DEMOCRACY IN A SOCIAL STATE SYSTEM

Natalia Melnykova

Ukrainian state university of forestry and wood technology,
Gen. Tchuprynky Str., 103, Lviv, 290057, e-mail: krynytsk@forest.lviv.ua

The interrelation of the political regime and social conditions of the state are investigated. The article is featured by the analysis of democratic basis of solidarity in a society. The connection of a rightful state and its social basis is proved.

Key words: social state, rightful state, solidarity, democracy, type of the political regime.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002.
прийнята до друку 10.10.2002